

## ROMAIN ROLLAN

— Μιά σκέψη μουσική είναι μία σκέψη ειπωμένη από ένα πνεῦμα πού ἔχει εἰσδύσει βαθιά, μὲς τὴν καρδιά τῶν πραγμάτων. —

Carlyle.

[Τὸ ἄρθρο αὐτὸ δὲν ἔχει τὴν ἀξίωση κριτικῆς γιὰ τὸ ἔργο μιᾶς ἀπ' τὶς ἀξιολογότερες μορφῆς τῆς σύγχρονης Εὐρώπης· ἄμποτε ἄλλοι εἰδικώτεροι νὰ τὸ κάνουν. (¹) Εἶναι μᾶλλον γενικὲς ἐντυπώσεις πού θὰ χρησιμεύουν σὰν εἰσαγωγή γιὰ νὰ γνωρίσουμε στὴν Ἑλλάδα τὸν ἄνθρωπο πού μετριοφρονα στάθηκε μακριὰ ἀπὸ κάθε θόρυβο ρεκλάμας].

«Θέλησα ν'ἀνεμίσω πάνω ἀπ' τὰ κεφάλια μας τὴν κόκκινη σημαΐα τῶν ἡρώων(²).» Αὐτὴ ἡ φράση εἶναι ἴσως ἡ χαρακτηριστικώτερη γιὰ ἓνα ἔργο πολύτροπο ὅπως τὰ μεγάλα ποτάμια κι ὅπως αὐτὰ σταθερὸ στὴν κατεύθυνσί του νὰ ξεχυθεῖ στὸν ὠκεανὸ τοῦ διεθνοῦς πνεύματος. Συγκινεῖ τὸν ἄνθρωπο κάθε τόπου ἢ σκέψη του· γιατί πηγάζει ὅλη ἀπ' τὸ αἶσθημα· ἀπ' αὐτὸ ἀναβρῦζει ὡσὰν νερὸ ὀλοκάθαρο ἀπὸ πηγὴν ἀστέρευτη. Σκύβοντας πάνω ἀπ' τὶς πολυτάραχες ζωὲς τοῦ Κριστόφ, τοῦ Κλεραμπῶ, τοῦ Τολστόη καὶ τοῦ Μπετόβεν, ἀκοῦς τὴν κραυγὴ τοῦ ἀνθρώπου πού, γιὰ νὰ στοχαστεῖ, ἐνοίωσε πρῶτα τὴν ἀνάγκη νάγαπήσει βαθιά κάθε τι ἀνθρώπινο κι ἀληθινό. Μαὐτὸ τὸ σκοπὸ, ἡ ἐμπνευσί του δροσίστηκε ἀπ' τὸ νερὸ λογιῶ-λογιῶ δροσοπηγῶν· κι ἔτσι στέκεται τὸ ἔργο

¹) Μιά τέτοια ἐργασία ἄρχισε κιόλας νὰ γίνεται· βλ. Μ. Περί-  
δη: Ἀνάλυση καὶ κριτικὴ τοῦ «Κλεραμπῶ» (Τὰ Γράμματα. Νέα  
περ. φυλλ. 4 καὶ 5)—Κλ. Παράσχου : Κριτικὸ ἄρθρο γιὰ τὸν Ρ. Ρ.  
(σὲνα φύλλο τῆς «Δημοκρατίας» τοῦ Γενάρη.)

²) Ζωὴ τοῦ Μιχαήλ Ἀγγελου — Εἰσαγωγή.

του σάν μιὰ διαπίστωση γιά τὸ δυνατό μιᾶς ἀληθινῆς ἀδελφωσύνης τῶν λαῶν. Κουρασμένος ἀπ τὴν παράφωνη μουσικὴ τοῦ πολέμου, ὁ ἄνθρωπος γυρεύει σήμερα νὰ πιστέψει πὼς δὲν εἶν' ἀποκλειστικὰ βάρβαρος, πὼς κάποια χορδὴ ἁρμονίας ἀτόνιστη κι ἀνέγγιχτη κρύβεται μέσα του. Καὶ βλέπουμε ναὺξαινει ὁλοένα κάποια ἐκστατικὰ προσοχὴ γιά τὸ τραγοῦδι τῆς μυστικιάς παγκόσμιας χορδῆς ποὺ ἀνακάλυψαν ἕνας Γκαῖτε, ἕνας Ταγκόρ, ἕνας Ρολλάν, κ. ἄ.

Ἡ ζωὴ του ἢ ἐξωτερικὴ ἀπλὴ καὶ ταπεινὴ ὅπως κάθε ζωὴ πλοῦσια ἀπὸ ἐσωτερισμό<sup>(1)</sup>.

Στὰ νιάτα του οἱ decadents ἦταν τῆς μόδας· τέχνη θεωροῦνταν σοβαρὰ ἢ ἀρρωστημένη ἐκφραση τῆς ζωῆς. Καμιὰ πνοὴ πλατειὰ ποὺ νὰ περνάει ἀπ τοὺς στίχους τῶν πρωτάρηδων· κάπου κάπου ἔρχονταν στὸ στόμα τῶνομα τοῦ Τολστόη ἢ τοῦ Ἰψεν· ἀλλὰ μέναν ἀκαθόριστο ἐνθουσιασμό. Τότε πρωτόνοιωσε ὁ Ρολλάν τὴν ἀνάγκη μιᾶς τέχνης μὲ ἰδανικὰ πλατεῖα κι ἀνθρωπιστικά. Δημοσιεῖται ἕνα Μανιφέστο γιὰ τὴν ἀναμόρφωση τοῦ θεάτρου γιὰ τὸ λαό<sup>(2)</sup>. «Τέχνη δὲν ὑπάρχει παρὰ μονάχα γιὰ τοὺς blasés, λέγει... Γιὰ τὴ σωτηρίᾳ της πρέπει νὰ τὴν ἀποσπάσουμε ἀπ τὰ παράλογα προνόμια ποὺ τήνε πνίγουν καὶ νὰ τῆς ἀνοίξουμε τίς πύλες τῆς ζωῆς...» Ἀλλὰ δὲν τὸν παρασέρνει ὁ ἰδεαλισμός· σ'ἕνα ἄλλο ἄρθρο του, βλέπει καθαρὰ τὸν δρόμο τῆς ψευτιάς ποὺ μπορεῖ νὰ πάρει μιὰ κατεύθυνση ἰδεαλιστικὴ : «Πρέπει νὰ βλέπουμε τὴ ζωὴ ὅπως εἶναι καὶ νὰ τὸ λέμε. Ἰδεαλιστὲς ἢ ρεαλιστὲς, ὅλοι χρὲς ἔχουνε νὰ παίρνουν ὡς βάση τὴν παρατήρηση τοῦ πραγματικοῦ, τὰ πραγματικὰ γεγονότα, τὰ πραγματικὰ αἰσθήματα»<sup>(3)</sup>. Μὲ τίς ἀρχὲς αὐτὲς, γράφει δράματα ὅπου ἀληθινὸς ἥρωας εἶναι ὁ λαὸς τὴν ἐποχὴ τῆς Γαλλ. Ἐπανάστασης (Théâtre de la Revolution, Tragédies de la Foi). Μὰ ὁ ἰδεαλισμός του δεσμεύεται ἀπ τὰ καθαρὰ καλλιτεχνικὰ ὄρια τοῦ εἶδους αὐτοῦ καὶ δὲν μπορεῖ ἀκέρια νὰ ἐκφραστεῖ. Τότε στρέφεται πρὸς τοὺς μεγάλους νεκροὺς. «Υπάρχουν νεκροὶ πιὸ ζωντανοὶ κι ἀπ τοὺς ζωντανούς» λέγει ἀργότερα στὸ «Ζάν-Κριστόφ». Θέλει νὰ δυναμώ-

---

<sup>1)</sup> Γεννήθηκε τὸ 1866 σ'επαρχιακὴ πόλιν τῆς Γαλλίας. Σπούδασε σ'ἐπίσημα λύκεια. Στὰ 1889 ἔκανε στὴ Γαλλ. σχολὴ τῆς Ρώμης γιὰ τὴ σπουδὴ τῆς Ἱστορίας καὶ τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης καὶ τὸ 1906 ἔδωσε δημόσια μαθήματα στὴ Σορμπόνη. Τὸ ξέσπασμα τοῦ πολέμου τότε βρῖσκει στὴν Ἑλβετία ὅπου ζεῖ καὶ σήμερα. Τιμήθηκε τὸ 1917 μὲ τὸ βραβεῖο Νομπέλ.

<sup>2)</sup> Manifeste pour la Restauration d'un Théâtre du peuple.

<sup>3)</sup> Le poison Idéaliste.

σει τὴν πίστιν τοῦ μὲ τὴν πνοὴ τῶν ἡρώων. «Πνιχτός εἶν' ὁ ἀγέρας ὁλόγουρά μας... Ἐνας μικρόπρεπος ματεριαλισμὸς βαραίνει τὴν σκέψιν... Ἀς ἀνοίξουμε ξανά τὰ παράθυρα... Ἀς ἀνασάνουμε τὴν πνοὴ τῶν ἡρώων» («Μπετόβεν»). Πιστεύει πὺς αὐτοὶ εἶναι οἱ ἀληθινοὶ καθρέφτες τῶν ἀνθρώπων· σαυτοὺς πρέπει νὰποβλέπει ὁ διανοούμενος. Ὅμως, ὅταν ἀπολαμβάνουμε τὶς κατακτήσεις» τοὺς καθόλου δὲν λογαριάζουμε τὸ «χυμένο αἷμα». Αὐτὸ ὥστόσο πρέπει νὰ δείξει ὁ Ρ. Ρολλάν στοὺς ἀνήσυχους καὶ στοὺς δυστυχισμένους. Ἔτσι συνθέτει τὶς περιφημίες «Ζωὲς τῶν διάσημων ἀνθρώπων»<sup>(1)</sup>. «Δὲν ἀπευθύνονται στὴν περηφάνειά τῶν φιλόδοξων» εἶναι ἀφιερωμένες στοὺς δυστυχισμένους. Καὶ ποιὸς δὲν εἶναι κατὰ βάθος ; Οἱ συμπάθειες τοῦ εἶναι πολλὲς καὶ παρμένες ἀπὸ κάθε ἐποχῇ.<sup>(2)</sup> «Πρέπει νὰκούμε τὸν Ρυθμὸ τῆς Ἱστορίας» λέγει ἀργότερα στοὺς «Προδρόμους». Ἡ ψυχὴ τοῦ βρίσκει καλύτερα τὸν ἑαυτὸ τῆς στοὺς σύγχρονους, στοὺς Χριστιανούς· σαυτοὺς ἀκούει τὴν ἀνθρώπινη κραυγὴ πὺ ὑψώνει τὸ αἶσθημα ὅταν συγκρούεται μὲ τὸ λογικὸ, βρίσκει ὅλη τὴν τραγικότητα πὺ γεννᾷ τὸντίκτυσμα τοῦ ἀπόλυτου ὄνειρου μὲ τὴν πραγματικότητα. Ἔτσι, δὲν φρόντισε νὰ μᾶς παρουσιάσει «ὑπεράνθρωπους»· μᾶς ἔδειξε πρῶτα ἀπὸ ὅλα τὸν ἄνθρωπο τὸν γιγαντωμένο ἀπ τὸν πόνο. Εἴτε βασανίζεται ἀπὸ μιὰν ἔκφραση τέλεια καὶ ἀληθινὴ τῆς πλούσιας ψυχῆς τοῦ (Μπετόβεν), ἢ ἀπ «τὴν πάλιν μὲ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ τοῦ» (Μιχαὴλ Ἀγγελος), ἢ ἀπ τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀλήθειας (Τολστόη), ἢ τέλος ἀπ τὴν ἐναρμόνισιν τῆς πολιτικῆς μὲ τὸ ἡθικο-θηρησκευτικὸ αἶσθημα μιᾶς φυλῆς (Μαχάτμα Γκάντι), μένει πάντα ὁ μεγάλος ἀδελφός μας. Ἔτσι οἱ ζωὲς αὐτὲς—ζωὲς ὅχι νεφελώδικες ἀλλὰ ἀληθινὲς καὶ δεμένες μὲ τὴν πραγματικότητα—εἶναι μιὰ ἐπικύρωση τοῦ ἰδεαλισμοῦ τοῦ. «Δὲν ὑψώνω καθόλου ἀγάλματα ἀφθαστων ἡρώων. Μισῶ τὸν φαφλα-

<sup>1)</sup> Vie de Beethoven, Vie de Tolstoi, Vie de Michel-Ange (Hachette) καὶ τελευταία ὁ Mahatma Gandhi (Stock). Σαυτὴ τὴ σειρά εἶχαν ἀναγγελθεῖ γιὰ τύπωμα καὶ οἱ ζωὲς τοῦ : ζωγράφου F. Millet, τοῦ στρατηγοῦ Hoche, τοῦ Γαριβάλδη, τοῦ Σιλλερ, τοῦ Ματζίνη καὶ τοῦ Ἀγγλίου Thomas Paine. Μονάχα ἡ πρώτη δημοσιεύθηκε σάγγλικὸ κείμενο.

<sup>2)</sup> Στὸν ἀρχαῖο ἑλλ. κόσμῳ σταματᾷ ξεχωριστὰ στὸν προσωπικὸ Ἐμπεδοκλῆ, τὸν ποιητὴ-φιλόσοφο καὶ τὸν δραματιστὴ μιᾶς ἀδερφωσύνης τῶν λαῶν, πὺ κηρύττει πὺς ἡ παγκόσμια ἔνωσις καὶ ἁρμονία θὰ πραγματοποιηθοῦν μὲ τὸ ἓνα ἀπ τὰ δύο στοιχεῖα πὺ ρυθμίζουν τὸν κόσμῳ : τὴν ἀγάπην. Τὸ ἄλλο πὺ φέρνει στὸ ἀντίθετο ἀποτέλεσμα εἶνε ἡ διχόνοια. [Empédocle d'Agrigente et l'époque de la Haine (1918)].

τάδικο ιδεαλισμό που αποστρέφει τὰ μάτια ἀπ τὶς μιζέριες τῆς ζωῆς κι ἀπ τὶς ψυχικὲς ἀδυναμίες.... Ἡ ψευτιά γύρω στοὺς ἥρωες μιὰ δειλία εἶναι. Ἕνας μονάχα ἥρωισμός ὑπάρχει στὴ ζωὴ: νὰ βλέπουμε τὸν κόσμον τέτοιον ὅπως εἶναι — καὶ νὰ τὸν ἀγαπάμε» (Μιχαὴλ Ἀγγελος).

Ἡ μουσικὴ ἐπίσης καλλιεργεῖ ἐκεῖνο πού ὁ Alph. Seché χαρακτηρίζει «μουσικὸ μυστικισμό» του. «Μουσικὴ, πού ἀνοίγει τῆς ψυχῆς τὰ βάραθρα! Ἐσὺ χαλνᾷς τὴ συνηθισμένη ἰσορροπία τοῦ μυαλοῦ». «Ζ. Κριστόφ». Λίγοι τοῦ λόγου τεχνίτες ἔνοιωσαν κι ἀγάπησαν τόσο βαθιὰ τὴν πηγὴ αὐτὴ κάθε τέχνης. «Ἡ μουσικὴ μᾶς δείχνει τὴ σύνδεση τῆς ζωῆς μέσα στὸν φαινομενικὸ θάνατο, τὴν παντοτεινὴ ἀνανέωση μέσα στὸ χάλασμα τῶν κόσμων». «Μουσικοὶ μιᾶς ἐποχῆς!» Στα νερά τῆς λούζεται ἡ ψυχὴ τοῦ ἰδεολόγου ἡ κουρασμένη ἀπ τὸν ἄνισον ἀγῶνα τῆς μετὰ τὴν πραγματικότητά. Δημοσιεύει δύο ἀξιόλογες μελέτες: «Μουσικοὶ μιᾶς ἐποχῆς» καὶ «Μουσικοὶ σημερινοί» μετὰ τὶς ὁποῖες ἀνοίγει νέον δρόμον στὴν κριτικὴ—τὴν μουσικοκριτικὴν. Τὰ δυὸ αὐτὰ βιβλία καθὼς καὶ μιὰ θαυμάσια μονογραφία του γιὰ τὸν Haendel στέκονται σήμερον μοναδικὰ στὸ εἶδος τους καὶ ἔχουν ἐπιβάλλει τὸνομα τοῦ Ρολλάν ὡς μουσικοκριτικοῦ καὶ αἰσθητικοῦ τῆς μουσικῆς ἀπ τοὺς λίγους..

Τὰ ἔργα αὐτά, ἄρτια μονάχα τους, μποροῦν ὥστόσο νὰ θεωρηθοῦν ὁ πρόλογος τοῦ ἀληθινοῦ δημιουργήματος. Γιατὶ, μετὰ τὶς «Ζωὲς» στερεώνεται ὁ ἰδεολόγος στὴν πίστη του γιὰ τὴν τελειοποίησιν τοῦ ἀτόμου μετὰ τὶς μουσικοκριτικὰς πάλι, πλουτίζει ὁ καλλιτέχνης τὴν αἰσθαντικὰ ψυχὴν του ἀπὸ γκάμμες θαμπωτικῶν ἀποχρώσεων, ἀπὸ ὕφος καὶ σκέψιν καθαυτὸ μουσικὰ. Ἔτσι, ὅταν ἀργότερον δημιουργήσῃ, τὰ δημιουργήματά του θᾶχουν καὶ ἀπ τὰ Συμφωνικὰ Ποιήματα καὶ κάτι ἀπ τὸ θερμὸ κίρηγμα τοῦ προφήτη. Τέτοιο δημιούργημα ὁ «Ζᾶν Κριστόφ», τὸ δεκάτομον ἔργον του. Δὲν γράφει καὶ δὲν κάνει φράσεις σαυτὸ τὸ ἔργον. Τραγουδάει· τραγουδάει σὰν τοὺς ἀρχαίους ραψωδοὺς μετὰ ὕψος ὅπλῳ καὶ ζωντανὸν μιὰ σύγχρονη Ὀδύσεια τῆς ψυχῆς πού νύκτωρ γυρεύει. Τὴν οὐσία τῶν ἤχων τήνε πῆρε ἀπ τὴ μουσικὴ καὶ κατὰ φερε—κατόρθωμα ἀληθινοῦ καλλιτέχνη—νὰ τήνε σκλαβώσῃ στὸ λόγο. Ἕνα καινούργιον εἶδος βγήκε στὴ μέση μετὰ τὸ «Ζᾶν-Κριστόφ»: τὸ ρωμάντο-ἐποποιία. Μὰ καλύτερον ἀκόμη: σύνθεσε ὁλόκληρον συμφωνικὸν ποίημα ὅπου θαρρεῖς πὼς ξεδιαλύνεις κομμάτια ἀπ τὴν Παστοράλε τοῦ Μπετόβεν μαζὶ μετὰ ἄγριους παιᾶνες ἀπ τὴν ὀργαστικὴν κίνησιν τῆς πολιτείας. «Τί εἶναι τὸ ἔργον αὐτό; (λέγει ὁ ἴδιος στὸν πρόλογον τοῦ 7ου βιβλίου). Ἄραγε ποίημα; Ποιὰν ἀνάγκη

κη ἔχετε ἀπὸ ἑνα ὄνομα ; "Ὅταν βλέπετε ἕναν ἄνθρωπο μήπως τότε ρωτᾶτε ἂν εἶναι ἕνα ρωμάντσο ἢ ἕνα ποίημα ; Τὸν ἄνθρωπο πλάθω. Ἐνὸς ἀνθρώπου ἡ ζωὴ δὲν περικλείνεται στὸ κέντρο μιᾶς λογοτεχνικῆς φόρμας..." Ἔτσι βλέπουμε στὴν ἐσωτερικὴ ζωὴ, ἀναλυμένη στίς λεπτότερες πτυχές της, μαζὶ μὲ τὴν ἐξωτερικὴ. «Τοῦ ποταμοῦ τὸ μουγκρητὸ ἀνεβαίνει πίσω ἀπ τὸ σπίτι» (βιβλ. 1ο). Πίσω ἀπ τὸ σπίτι τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς ἀνεβαίνει τὸ μουγκρητὸ τῆς κίνησης καὶ τοῦ ὄχλου. Μὲ ψυχολογία μοναδικὴ ξεψαχνίζει τὴν ψυχὴ (καὶ ἰδιαίτερα τοῦ παιδιοῦ) καὶ φέρνει στὸ φῶς κόσμους αἰσθημάτων ἀφώτιστους. Καὶ σὺλλες τίς σελίδες μιὰ πίστη βαθιὰ πρὸς τὴν ζωὴ, μιὰ πλατεῖα αἰσιοδοξία γιὰ τὸ αὐριο. "Ἡ κάθε μας σκέψη δὲν εἶνε παρὰ μιὰ στιγμὴ τῆς ζωῆς μας. Σὲ τί θὰ μᾶς ὠφελοῦσε νὰ ζοῦμε, παρὰ στὸ νὰ διορθώνουμε τὰ λάθη μας, νὰ νικᾶμε τίς προλήψεις μας καὶ νὰ πλαταίνουμε μέρα μὲ τὴ μέρα τὴ σκέψη καὶ τὴν καρδιά μας ;... Κάθε μέρα πασκίζουμε νάγγιζουμε περισσότερην ἀλήθεια,, (βιβλ. 4ο). Τὸ βιβλίο αὐτὸ ἀποκαλύπτει ἡ ζωὴ παίρνει καινούργια χρώματα ἀφοῦ τὸ διαβάσουμε. Ρωτᾷτε κανεῖς: "ποῶς μοῦ φανέρωσε τὸ καινούργιο ; Ἡ ζωὴ ἢ τὸ βιβλίο ;,, Καὶ ἴσως αὐτὸ νᾶναι ὁ προορισμὸς τοῦ ἀληθινοῦ ἀριστουργήματος<sup>1)</sup>.

Ὁ πόλεμος ξεσπάει ἤδη ἀπὸ πρὶν δὲ συμφωνοῦσε ὁ Ρολλάν μὲ τὸν ἐγωϊστικὸ νασιοναλισμὸ. "Ἡ ἀλήθεια εἶναι ἡ ἴδια γιὰ ὅλους· μονάχα ποὺ κάθε λαὸς ἔχει τὴ δικιά του ψευτιά ποὺ ἀποκαλεῖ ἰδεαλισμὸ του,, («Ζ.Κριστόφ».) Στὸ βρόντο τῶν κανονίων δὲν ζαρώνει ὁ καλλιτέχνης κι οὔτε σωπαίνει ὁ ἰδεολόγος· ἐδῶ ξεπροβάλλει ὁ ἀνθρωπιστής· ἐδῶ ἡ ζωὴ του ἀρμονίζεται τέλεια μὲ τὴν κυρίαρχη σκέψη τοῦ ἔργου του : "Νᾶσαι στὴν ἐποχὴ σου, νᾶσαι ὁ ἕαυτός σου, νᾶσαι ἐλεύθερος,, «Κλεραμπῶ». Βρίσκεται στὴν Ἑλβετία μαζὶ μὲ ἄλλους ἀγνοὺς τῆς σκέψης ὅπως ὁ γερμανὸς ποιητὴς Hermann Hesse, κ.ἄ. Ἐκεῖ δημοσιεύει τὸ "Ὑπεράνω τῆς διαμάχης,,<sup>2)</sup> τὴν πρώτη γραμμὴ πρὸς τοὺς "δολοφονημένους λαοὺς,,: "Τὸ μέλλον τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ἀνώτερο ἀπ τὸ συμφέρο τῶν λαῶν,,. Μὰ δὲν μπορεῖ νάκουσται ἡ γραμμὴ του ἀπ τοὺς δηλητη-

<sup>1)</sup> Εἶναι κοῖμα ποὺ κοματιαστὰ μονάχα βρίσκεται μεταφρασμένος στὴ γλῶσσα μας ὁ «Ζ. Κρ.» (βλ. "Μοῦσα,, φυλλ. 24 καὶ 31, "Νουμᾶς,, φυλλ. 767 Πέτρος Χάους μεταφρ.). Γιὰ ἄλλες μεταφρ. τοῦ Ρ.Ρ. βλ. ἀκόμα "Μοῦσα,, φυλλ. 27 («Τὸ τραγοῦδι τῶν αἰώνων» μετάφρ. Π.Γ.Κ.) καθὼς καὶ "Νέοι Βομοί,, (φυλλ. 1 μετάφρ. Α. Σκεντεράνη).

<sup>2)</sup> Au-dessus de la Mêlée [Olendorff. - 1916].

ριασμένους με τὸ μίσος συμπατριῶτες του. Ὁ πόλεμος ξεσπάει ἀγριώτερος, σὰν μιὰ δυνατὴ περιφρόνηση στὸν ἰδεολόγο. Ἀπ' τοὺς καπνοὺς τῆς μάχης εἶχανε σκεπαστεῖ καὶ σχεδὸν σβύστηκαν οἱ διεθνεῖς μορφές τῶν πνευματικῶν ἀρχηγῶν. Ψυχομαχοῦσε ἡ σκέψη. Ἀλλὰ κάποιοι διαλεχτοὶ φύλαγαν τὴ φωτιά της· καὶ δὲν τὴν ἐκράτησαν ζηλόφτονα γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους· ἀκούραστα τὴ σκόρπισαν. Ἡ τέχνη φανερῶνεται τώρα πὺθ θαρρετὴ καὶ πὺθ ἀληθινή, θάλλεγες, με τρία ἔργα <sup>(1)</sup>. Τὸ τελευταῖο “Ἱστορία μιᾶς ἐλεύθερης συνείδησης στὸν πόλεμο,, εἶναι μιὰ ἐξομολόγηση τῆς πίστεως τοῦ συγγραφέα μπροστὰ στὸ πρόβλημα τοῦ πολέμου. Αὐτὴ τὴ φορὰ ἡ φωνὴ του δὲν εἶναι μοναχικὰ· τὸν φωτεινὸ αὐτὸν πρόδρομο ἀκολούθησαν κι ἄλλοι· ὁ Μπαρμπὺς με τὴ “Φωτιά,, ὁ Λάιτσκο με τοὺς “Ἀνθρώπους ἐν Πολέμῳ,, ὁ L. Franck με τὸ “Ὁ Ἄνθρωπος εἶναι καλὸς,, κ. ἄ. Ἡ σπουδαιότερη ἀξία τῶν ἔργων αὐτῶν στὸ εἰρηνικὸ μέλλον εἶναι ἡ ὑπενθύμιση.

Ὅμως ὁ ἀγῶνας τοῦ Ρολλὰν δὲν τελειώνει με τὴν εἰρήνην ποὺ ἔρχεται. Πάντα προσέχει· κι ἀπ' τὴν προσοχὴ αὐτὴ βγαίνει τὸ τελευταῖο του βιβλίον γιὰ τὸ κίνημα στίς Ἰνδίες ὁ “Μαχάτμα Γκάντι,,. Κι ὁ καλλιτέχνης δὲν παύει νὰ τραγουδάει. Τώρα δημοσιεύει τὴ “Μαγεμένη ψυχὴ,, <sup>(2)</sup>—ρωμάντσο μιᾶς γυναίκας ὁλομόναχης στὴν πάλη της με τὴν κοινωνία.

Ἡ θέση τοῦ Ρ. Ρολλὰν εἶναι θέση ἑνὸς συγγραφέα πάνω ἀπ' τὰ πρόσκαιρα πάθη μιᾶς ἐποχῆς. Μαζί του ἀνασαίνει τὸν ἀγέρα τῶν βουνοκορφῶν. Ὁ καλλιτέχνης ἴσως νὰ μὴν ἱκανοποιεῖ ἕναν ἀπόλυτο ὠραιολάτρη ἢ ἕναν ὀρθόδοξο ρεαλιστὴ. “Δὲν ἔγραψε γιὰ νὰ ῥεέει ἢ γιὰ νὰ διασκεδάσει,, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Σουηδὸς Södermann, τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Νομπέλ. Καὶ πάλι ἀρκετοὶ ματεριαλιστές οἰκονομολόγοι καὶ πολιτικοὶ ἴσως νὰ χαμογελάσουν εἰρωνικὰ μαντὸ τὸν ὀρμητικὸν ἰδεολόγο. Ὅμως ἂς προσέξουν τὰ λόγια του στὸν ἐπίλογο τοῦ “Μαχάτμα Γκάντι,,. “Δὲν θέλουμε νὰ ρηνηθοῦμε τὰ ὑλικά πεπρωμένα ποὺ βαραίνουν τὴν Εὐρώπην τοῦ 20οῦ αἰῶνα, μήτε τὸν καταθλιπτικὸν ντετερμινισμό τῶν οἰκονομικῶν ὄρων ποὺ τήνε πνίγει καὶ τοὺς αἰῶνες τῶν παθῶν καὶ τῶν σφαλμάτων... Ὅμως ἀναγνωρίζοιμε ἀκόμα καὶ τὰ θαύματα τοῦ πνεύματος,,.

Ἡ πίστη του στὸν ἄνθρωπον ποὺ θὰ συντρίψει τὶς ἀλυσίδες

<sup>1)</sup> Liluli, Pierre et Luce, Clérambault (Ollendorf).

<sup>2)</sup> L'âme enchantée [Ollendorf].

καὶ θὰ προχωρήσει στὸ φῶς εἶναι ἡ ἴδια πίστη ποὺ τραγουδάει ὁ ποιητής :

Rise, for the dawn is risen ;  
come, and be all souls fed ;  
from field, and street and prison  
come, for the feast is spread ;

Live, for truth is living ; wake, for night is dead [1].

[Σήκω, τί ἀνάτειλεν ἡ αὐγή·—ἔλα, κι οἱ ψυχές ὅλες ἄς χορτάσουν—ἅπ τὸν κάμπο, ἅπ τὴ στράτα ἢ ἅπ τὴ φυλακή·—ἔλα, τί στρωμένο εἶναι τὸ συμπόσιο·—ζήσε, γιατί ξεῖ κι' ἡ ἀλήθεια·—ξύπνα, γιατί πέθανε ἡ νύχτα].

Θ. Ξ.

ROMAIN ROLLAN —

## Η ΑΛΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΤΟΥ ΣΑΙΞΠΗΡ (1)

Ἕνα ἅπ τὰ σημεῖα γιὰ τὰ ὁποῖα οἱ ἄνθρωποι κάθε ἐποχῆς συμφωνῶν εἶναι ὁ ἔρωτας ὁ πλατωνικὸς ποὺ θρέ-

1) A. C Swiburne : Songs before Sunrise — Marching Song.

1) Μελέτη μεταφρασμένη με τὴν ἄδεια τοῦ συγγραφέα ἅπ τὸ Ἑλβετικὸ περιοδικὸ Demain (Ἀπρίλης 1916). Ἄπ τις διαφορὲς παγκόσμιες μορφές ποὺ τράβηξαν τὴν προσοχὴ τοῦ P.P. μιὰ εἶνε κι ὁ Σαίξπηρ γιὰ τὸν ὁποῖο ἐτοιμάζει βιβλίο. “Οἱ σελίδες αὐτές, γράφει, ἀποτελοῦνε ἓνα κεφάλαιο ἀπὸ μιὰ σειρά μελετῶν ἀπάνω στὸ ἔργο τοῦ Σαίξπηρ. Σαυτὲς δὲν πρέπει νὰ γυρέφει κανεὶς μιὰ συνολικὴ κρίση, ποὺ μονάχα ἅπ τὸ γενικὸ βιβλίο μπορεῖ νὰ βγεῖ. Τόσο πλατειὰ εἶναι τοῦ ποιητῆ ἡ μεγαλοφυΐα ποὺ ἐδῶ ἀνάγκη νὰ περιοριστῶ στὴν ἐξέταση μιᾶς ἅπ τις πολλὲς μορφές τοῦ μυαλοῦ αὐτοῦ. Μονάχα νὰ φωτίσω θέλησα τὴν ἄφοβη ἐνατένισή του τῆς ζωῆς. Ὁ πεσσιμισμὸς ποὺ θὰ φανεῖ πὺς εἶναι τὸ συμπέρασμα αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου, δὲν εἶναι ὥστόσο [κάθε ἄλλο!] ἡ κυρίαρχη ἐντύπωση καὶ τὸ τέρμα τῆς τέχνης τοῦ Σαίξπηρ· στάχόλουθα κεφάλαια ξηγιέται ὁ ἀπολυτρωτικὸς χαρακτήρας του. Ἀλλά, καθὼς εἶχα νὰ διαλέξω, προτίμησα ἐδῶ νὰ δείξω τὴν ἡρωϊκὴ ἀλήθεια, τὴν δίχως χίμαιρες καὶ δίχως παραχωρήσεις, ποὺ εἶναι στημένη στὴ βάση τοῦ ἐξαίσιου αὐτοῦ χιτρίου τῶν ποιητικῶν ὀνείρων,,.